

TANULMÁNYOK

KUSTÁR ZOLTÁN

Üresen hagyott helyek a bibliai versekben A *píszqá'* eredete és funkciója a héber Ószövetségben

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz zählt allem, in der jüdischen Tradition auffindbaren Hinweisen auf die Leerstellen innerhalb der biblischen Verse, d.h. die Belege der sog. *písqā'* auf und setzt mit den verschiedenen Erklärungsmodellen des Phänomens in der Forschungsgeschichte kritisch auseinander. Der Verfasser stellt fest, dass von den 55–60 Belegstellen der *písqā'* 37 unmittelbar vor einer Einleitungsformel stehen, und dienen damit zur Hervorhebung des darauf folgenden Zitats. Weitere 11 Fälle fungieren als eine *s'tümā'* oder *p'tühā'*. Insgesamt 83% aller *písqā'*-Belege können und müssen also als eine ältere Absatzmarkierung betrachtet werden, die später durch die masoretische Absatz- und Verseinteilung überschrieben worden ist.

A) A *píszqá'* fogalma és esetei

A héber Ószövetség bizonyos versein belül néhány betűnyi üres helyet találunk – amit a hagyomány a vers belsejében álló bekezdésjelnek tekint, és sok kézirat ennek megfelelően valamelyik bekezdésjel analógiájára jelenít meg!¹

A Talmudban még nem találunk utalást a jelenségre. Elias Levita az első, aki a *Massoreth Ha-Massoreth* című munkájában (1538, Bázeli) megemlíti, hogy a masszóra szerint 28 ilyen hely szerepel az Ószövetségben, s ezekből négy a Tórában található.² Ő a jelenségre a פריינמא *p'rígmā'* szót használja, amely feltehetőleg a görög *phragma* átirása, és ebben az összefüggésben 'térköz'-t, 'üresen hagyott hely'-et jelent.³ Jákób ben Chajjim az 1524/25-ös velencei Biblia-kiadásában, a Bombergiana *masora parvā*-jában szintén hozza ezt a számadatot a Gen 4,8 mellett, a Gen 35,22 mellett azonban az érintett versek számát 35-ben adja meg. Ben Chajjim a jelenség jelölésére a bekezdések megszokott elnevezését, a פישקא *píszqá'* szót használja, a későbbi masszóra pedig, őt követve, a פישקא באמצע פישקא *píszqá' b'e'emcā' pászúq'* 'bekezdésjel a vers belsejében' megjegyzéssel hívja fel az adott esetekre a figyelmet.⁴ A modern szakirodalom is ezt a megnevezést használja – jelen tanulmányban az egyszerűség kedvéért, ennek a rövidített, *píszqá'* változata szerepel.⁵

1 A masszoréta kéziratok bekezdéstagolásához lásd KUSTÁR: A héber Ószövetség szövege, 39–43.

2 Lásd in GINSBURG: Massoreth Ha-Massoreth, 242.262.

3 GRAETZ: Unterbrechung in der Mitte des Verses, 482k; GINSBURG: Massoreth Ha-Massoreth, 262, láb. 44. A héber szavak átirásához e tanulmány a Magyar Hebraisztikai Társaság által kidolgozott átirási rendszert követi, lásd in *Studia Biblica Athanasiana* 6, 130k.

4 Lásd GINSBURG: Introduction, 973 (itt további irodalom); PICK: The Masoretic Piska in the Hebrew Bible, 135; Tov: Handbuch der Textkritik, 42.

5 Korábban használatban volt a jelenségre a latin *lacuna* 'luk, kihagyás' megnevezés is, lásd például Sperber: Introduction to the Pre Masoretic Bible, 157kk.

A jelenséget a modern korban Graetz vette először komolyabb vizsgálat alá.⁶ Szerinte a kódexek zömében az alábbi 34 *píszqá'* szerepel: Gen 4,8; 35,22; Num 25,19; Deut 2,8; Józs 4,1; 8,24; Bír 2,1; ISám 10,11; 10,22; 14,19; 14,36; 16,2; 16,12; 17,37; 21,10; 23,2; 23,11; 23,12; 2Sám 5,2; 5,19; 6,20; 7,4; 12,13; 16,13; 17,14; 18,2; 21,1; 21,6; 24,10; 24,11; 24,23; 1Kir 13,19; Jer 38,28; Ez 3,16.

A kérdéses igehelyek átvizsgálása után Graetz a Levita által megadott 28 számot fogadja el hitelesnek, s hol Norzi hasonló jegyzékére hivatkozva, hol annak ellenére is, nem tekinti a hagyomány hiteles részének az alábbi hat esetet: ISám 10,11; 16,2; 23,11.12; 2Sám 5,2.19.⁷

Pick összesítő táblázata szerint Baer szintén 28 igehelyet sorol a *píszqá'*k körébe, de Graetz listájával szemben ebben szerepel a Dekalógus kettős versbeosztása miatt egy-egy versnek is tekinthető Ex 20,13–16 par. Deut 5,17–20 (a parancsolatok között nyitott bekezdések, azaz *szé'túmá'k*)⁸; ISám 14,12; 19,21; 20,27; Hós 1,2; 1Krón 17,3; 2Krón 34,26 is. Levita jegyzéke alapján Ginsburg listája 25 verset tartalmaz, a már említett igehelyekhez képest új elemként hozva azonban a 2Kir 1,17; Ézs 8,3; Ez 44,15 verseket.⁹ Ugyanezekből az igehelyekből Buxtorf listája 23, míg Fürst jegyzéke 31 verset sorol a *píszqá'* jegyzékébe.¹⁰ Pick statisztikája szerint 15 igehely közös Graetz, Baer, Buxtorf, Levita, Ginsburg és Fürst jegyzékeiben, három igehely négyüknél fordul elő, hét igehely hármuknál, 13 igehely pedig legalább kettejük jegyzékében szerepel.¹¹

Graetz egy későbbi tanulmányában a hagyomány ingadozását további példákkal demonstrálja, s elfogadva, hogy a *píszqá'*k száma 34-nél jóval nagyobb lehetett, tárgyalja még a Deut 23,8.18; Bír 7,5; 20,18; ISám 4,1; 2Sám 7,5; 12,7; 19,8; Jer 13,12; Neh 7,72; 1Krón 11,2; 2Krón 10,18; 14,7 eseteit is.¹²

A hagyomány ingadozását a 34-es igehelylista kapcsán jól illusztrálhatjuk a Codex Leningradensis és az Aleppói kódex összehasonlításával is.¹³

Mindkét kódexben szerepel: Józs 4,1; Bír 2,1; ISám 10,22; 14,19; 14,36; 16,12; 17,37; 23,2; 23,11; 2Sám 12,13; 16,13; 18,2; 21,1; 21,6; 24,10; 24,11; 1Kir 13,19; Jer 38,28; Ez 3,16 (+ Gen 35,22; Num 25,19; Deut 2,8?).¹⁴

6 GRAETZ: Unterbrechung in der Mitte des Verses, 481–503.

7 Szeárd kéziratok alapján Norzi a Gen 4,8; Józs 8,24 esetében a megjegyzés helyességét elvitatta, a jelenség tárgyalásánál az ISám 17,37; 21,10; 2Sám 6,20; 12,13; 16,13; 17,14; 18,2; 21,1.6; 24,10.23; Jer 38,28 igehelyeket pedig nem említette. Norzival és az általa idézett kódexekkel szemben Graetz vitatja el a megjegyzés jogosságát az ISám 10,11; 23,11.12 eseteiben. Az ISám 16,2-t Norzi nem említi, s Graetz is bizonytalannak tartja. A 2Sám 5,2.19 verseket Norzi ugyan említi, de hitelességét megkérdőjelezi, s ebben Graetz is követi őt, lásd GRAETZ: Unterbrechung in der Mitte des Verses, 484.491k.497k.499k.502.

8 A Dekalógus kettős versbeosztásához lásd COHEN–FREEDMANN: Dual Accentuation of the Ten Commandments, 7–19; PRICE: The Syntax of Masoretic Accents, 156–158; BREUER: Dividing the Decalogue into Verses and Commandments, 291–330.

9 GINSBURG: Massoreth Ha-Massoreth, 242, valamint 262, láb. 43.

10 PICK: The Masoretic Piska in the Hebrew Bible, 136k.

11 Uo.

12 GRAETZ: Nachtrag zu den lückenhaften Versen in der Bibel, 193–200. A hagyomány ingadozását szemléletesen demonstrálja Sámuel könyveivel kapcsolatban KASHER: Pisqah Be'mša' Pasuq and the Division into Verses, 45–32, részletes statisztikája.

13 Az Aleppói kódex statisztikai elemzéséhez lásd röviden TALMON: Pisqah Be'emša' Pasuq and HIQPs³, 15k.

14 A Gen 35,22; Num 25,19 és a Deut 2,8 a Codex Leningradensisben szerepel, de a megfelelő oldal az Aleppói kódexből hiányzik.

Egyik kódexben sem szerepel: Józs 8,24; 2Sám 5,2 (+ Gen 4,8; 2Sám 24,23?).¹⁵

Csak a Codex Leningradensisben szerepel: 1Sám 16,2; 23,12.

Csak az Aleppói kódexben szerepel: 1Sám 10,11; 21,10; 2Sám 5,19; 6,20; 7,4; 17,14.

A Codex Leningradensis a *piszqá*-t vagy a nyitott, vagy a zárt bekezdéseknek megfelelően jelölte. A BHS-ben azonban – a bekezdésjeleknek megfelelően – vagy a **⌚**, vagy az **⌚** jellel jelenítették meg a *piszqá*-k eseteit is. Egy esetben, a Bír 2,1 esetében a BHS szerkesztői a Codex Leningradensis írásmódját megőrizve a főszövegbe nem írtak bekezdés-jelet, hanem a versen belül kihagytak egy zárt bekezdésnyi helyet.

A BHS – a Dekalógus kettős versbeosztásából előállt Ex 20,13–16 par. Deut 5,17–20 verseket egy-egy esetben számolva – az alábbi *piszqá*-kat hozza: Gen 35,22; Ex 20,13–16; Num 25,19; Deut 2,8; 5,17–20; 23,8; Józs 4,1; Bír 2,1; 7,5; 1Sám 10,22; 14,12; 14,19; 14,36; 16,2; 16,12; 17,37; 20,27; 23,2; 23,4; 23,11; 2Sám 10,17; 12,13; 16,13; 18,2; 18,28; 20,10; 20,14; 21,1; 21,6; 24,10; 24,11; 24,23; 1Kir 13,19; 2Kir 1,17; Jer 13,12; 25,27; 38,28; Ez 3,16; Hós 1,2; 2Krón 14,7; 27,5; 34,26. Ez összesen 42 db. Ezek közül az alábbi igehelyek a fent megnevezett kutatók listáiban nem, a BHS-ben azonban szerepelnek: 1Sám 23,4; 2Sám 10,17; 18,28; 20,10; 20,14; Jer 25,27; 2Krón 27,5.

Ha egy *piszqá* a Codex Leningradensisben nem, más bibliai kéziratokban azonban szerepel, akkor a BHS szövegkritikai apparátusa az *interv* jelöléssel a megfelelő helyen gyakran felhívja erre a figyelmet, lásd Gen 4,8; 1Sám 4,1; 10,11; 19,21; 21,10; 23,12; 2Sám 5,2; 5,19; 6,20; 7,4; 7,5; 8,16.17; 12,7; 17,14; 19,8; Neh 11,4. Ezek közül az alábbi három igehely a kutatók listáiban nem szerepel: 2Sám 8,16.17; Neh 11,4.

Összesen tehát kb. 55–60 bibliai verset ismer a hagyomány, ahol *piszqá*, azaz verseken belüli szövegkihagyás szerepel.¹⁶ A jelenség meglehetősen egyenetlenül jelentkezik az Ószövetségben: a 34-es szűkebb lista esetén a *piszqá*-k 71%-a, míg az összes felmerült igehely alapján azoknak 54%-a Sámuel két könyvében található – holott ez a könyv terjedelmében az Ószövetség kevesebb mint 8%-át teszi ki. További szembeötlő jelenség, hogy egyetlen esetet sem kínál a bölcsességirodalom vagy a Zsoltárok könyve, mint ahogy a biztosnak tekinthető esetek között nincs egyetlen sem, amely a Tóra törvénygyűjteményeiben állna (csak a bizonytalan Deut 23,8.18). Azaz a jelenség kizárólag narratív kontextusban fordul elő, a többség pedig narratív történeti elbeszélésekben áll.¹⁷

A jelenség minden bizonnyal korábbi, mint a punktáció, illetve az akcentusok rendszere,¹⁸ és – amint azt még látni fogjuk – a bekezdéshatárok kialakulásához hasonlóan a vershatárok rögzülésénél is korábbinak kell lennie.

¹⁵ A Gen 4,8 és a 2Sám 24,23 a Codex Leningradensisben nem szerepel, de a megfelelő oldal az Aleppói kódexből hiányzik.

¹⁶ Talmon szerint az összes előfordulási helyek száma még ennél is több, 72 lehet, amiből nem kevesebb mint 40 Sámuel könyveiben található, lásd TALMON: *Pisqah Be'emša' Pasuq and IIQPs*^a, 15.

¹⁷ TALMON: *Pisqah Be'emša' Pasuq and IIQPs*^a, 16.

¹⁸ Tov: *Handbuch der Textkritik*, 43.

B) A *píszqá'* eredete és funkciói

I. Szövegkritikai jelzés

Graetz szerint a versen belüli helykihagyásoknak szövegkritikai okai vannak: az írástudók azt akarhatták jelezni így, hogy az adott helyen a szövegből a hagyományozás során bizonyos szavak kiestek.¹⁹ Hasonlóan, de más előjellel fogalmaz Talmon: szerinte az írástudók a *píszqá'* alkalmazásával arra akarják felhívni az olvasók figyelmét, hogy az adott versnek más bibliai könyvben, illetve biblián kívüli forrásokban tartalmilag egy bővebb változata is létezik.²⁰

A szóban forgó kb. 60 ígehelyből összesen 17 *píszqá'* esetében az adott masszoréta versnek egy hosszabb változata szövegkritikai eszközökkel valóban kimutatható:

A Gen 4,8 esetében a Septuaginta, a Pesitta, a Samaritánus Pentateuchos, a Vulgata és a két Jeruzsálemi Pentateuchos-Targum is megőrizte az eredeti hosszabb masszoréta szövegből kiesett bibliai részletet.²¹ Aquila még szintén lefordítja a szövegből kiesett mondatot, Órigenész azonban már vitázni kénytelen annak eredetiségéről a korabeli zsidó írástudókkal. Ez a tény a szövegromlás korának behatárolását is lehetővé teszi.²² Ugyanígy szövegromlás emlékét is őrizheti a *píszqá'* a Gen 35,22 esetében, ahol a héber szövegben a megszakítás a *וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל* 'de Izráel meghallotta' mondat mögött szerepel, ahol azonban a Septuaginta még hozzáteszi: „és rossznak tűnt ez az ő szemében”, aminek héberül *וַיִּרְע בְּעֵינָיו* mondat felel meg.

A Bír 2,1, az 1Sám 4,1 és a 2Sám 12,7 esetében a Septuaginta a versnek egy hosszabb változatát őrzi, míg a Bír 7,5; 1Sám 10,22 esetében a Pesitta, a 2Kir 1,17 esetében pedig a Pesitta és a Vulgata hozza a vers hosszabb változatát. A Num 25,19 esetében jelenlegi három szóból álló vers talán szintén szövegkiesés miatt állt elő. Az 1Sám 17,37 esetében a *píszqá'* előtti *מִיָּד הַפְּלִשְׁתִּי הָיָה* kifejezés a Septuagintában és a sír Pesittában a „körülmetéletlen” szóval hosszabb, az eredeti szöveg talán a *מִיָּד הַפְּלִשְׁתִּי הָעָרֵל הָיָה* lehetett (vö. 1Sám 17,26). A *píszqá'* helyét az indokolja, hogy az írástudók nyilván nem akarták az összetartozó *הָיָה הַפְּלִשְׁתִּי הָיָה* szavak között megszakítani a szöveget. A 2Sám 24,23 esetében a Targum kínál néhány szóból álló pluszanyagot a vershez.

Az 1Sám 19,21-ben a Septuaginta, igaz, nem a *píszqá'* helyén, hanem a 22. vers elején, szintén tartalmaz néhány szónyi pluszanyagot, a 2Sám 19,8 és a Jer 13,12 esetében pedig szintén nem a *píszqá'* helyén, de még ugyanabban a versben a Septuaginta kínál egy szót, amelynek a masszoréta szövegben nincs megfelelője.²³

Más helyeken a *píszqá'* talán szintén szövegromlás emlékét őrzi, ennek a ténynek azonban szövegkritikai eszközökkel nem dokumentálható. Nem lehetetlen, hogy a hagyományozók éppen a fenti, előző csoport analógiájára kezdték el hosszabb-

19 GRAETZ: Unterbrechung in der Mitte des Verses, 483, aki két esettől eltekintve valamennyi *píszqá'*-t igyekszik ezzel megmagyarázni.

20 TALMON: Písqah Be'emša' Pasuq and HQP's, 18kk.

21 Lásd a BHS szövegkritikai apparátusát az adott helyen.

22 GRAETZ: Unterbrechung in der Mitte des Verses, 483k.486k.; Tov: Handbuch der Textkritik, 42.195.

23 Ehhez tegyük azonban hozzá, hogy a Jer 13,12 összességében a Septuagintában lényegesen rövidebb, mint a masszoréta szövegben, lásd a BHS-t.

ki, hogy e korábbi bekezdéshatárok a korábbi, a maitól eltérő vershatárokkal estek egybe: így a *píszqá'* egyben egy korábbi versbeosztás emlékét is őrzi – ahogy ezt Sperber hangsúlyozza.²⁸

Tudjuk, hogy a bibliai kéziratokban a bekezdések határai már a versekre való felosztás előtt rögzültek.²⁹ Így esetenként valóban megtörténhetett, hogy a bekezdések utólag egy vers belsejébe kerültek, azaz egy bekezdésnek a végét és a következő bekezdés elejét a későbbiekben egyetlen versben összekapcsolták egymással.³⁰

A Tízparancsolat rövidebb rendelkezéseit a tibériási pontációban egyetlen versnek tekintették, azokat azonban egymástól mégis zárt bekezdésekkel, *sz^etúmá'*kkal választották el egymástól (Ex 20,13–16 par. Deut 5,17–20). Ehhez hasonlóan, mint valódi *sz^etúmá'*, a versen belül több rendelkezés elhatárolását szolgálja a *píszqá'* a Deut 23,8 és 23,18 esetében. Tartalmilag szintén egy bekezdéshatár benyomását kelti a *píszqá'* még az alábbi három helyen: 2Sám 6,20; 16,13; Neh 7,72.

Graetz szerint két esetben, a Józs 4,1 és a Jer 38,28 versekben a *píszqá'* egy félreérthető nyelvi szerkezetre figyelmeztet, s annak helyes értelmének megkeresésére biztat.³¹ Valójában azonban a Jer 38,28 szintén a felülírt bekezdésjel kategóriájába tartozik. A gyengébb tagolást jelző *sz^etúmá'* a 28a és a 28b versrészek között szerepel, míg a vers előtt és mögött egyaránt egy-egy erősebb, nyitott bekezdés, *p^etúhá'* áll. A két fejezet között a tartalmi határ világos: a 38. fejezet Jeremiás sorsáról tudósít, míg a 39. fejezet Jeruzsálem babiloni bevételét tárgyalja. A kettő között a 38,28a egyértelműen a Jeremiásról szóló beszámoló lezárására szolgál, míg a 38,28b-t lehet a 28a folytatásának („*Ott volt* – ti. Jeremiás a börtönudvarban –, *amikor...*”), de egyben a 39. fejezettel kezdődő leírás feliratának is tekinteni („*Ez történt, amikor...*”). A két félvers közé beiktatott *sz^etúmá'* nyilván az utóbbi értelmezést jeleníti meg, míg a vers elé és mögé beillesztett *p^etúhá'*k az egész vers hovatarozásának kérdését hivatottak nyitva hagyni az olvasó előtt.

A fentebb tárgyalt 8 bibliai vers esetében tehát a *píszqá'* valódi bekezdésjelnek tekinthető. Láttuk, hogy a szövegkritikai jellegűnek is tekinthető 17 esetből 3 ebbe a kategóriába is besorolható. Ez a *píszqá'* 55–60 esetéből tehát összesen 11 igehely.

Számos vers esetében azonban a *píszqá'* úgy szakítja ketté a verset, hogy annak első fele semmiképpen sem alkothat önálló mondatot, s tartalmilag nyilvánvalóan a *píszqá'* utáni, nem pedig az előtte álló szövegrészhez tartozik. Az esetek jó részében ezért a felülírt bekezdésjel, illetve vershatár sem ad a *píszqá'* jelenségére kellő magyarázatot.

III. Beszédretorikai kiemelése

A kb. 60 *píszqá'*ból az I. és a II. pont alatt tárgyalt két elmélet 25 esetre kínált valamiféle magyarázatot. Mi állhat a többi, több mint 50% háttérben?

28 Sperber a *píszqá'*ban *elsődlegesen* a maitól eltérő vershatárok emlékét látja, lásd SPERBER: Introduction to the Pre Masoretic Bible, 158k.

29 A prioritás kérdéséhez lásd BLAU: Massoretic Studies III–IV., 122 és KUSTÁR: A héber Ószövetség szövege, 51.

30 Lásd Tov: Sense Divisions, 136k.

31 GRAETZ: Unterbrechung in der Mitte des Verses, 483.489–491.502.

Véleményem szerint a *píszqá'* az esetek jó részében a retorikai kiemelés egyik eszközeként szolgál. Feltűnő ugyanis, hogy az eddig nem tárgyalt esetek közül 27 helyen, azaz azok 47%-ában a *píszqá'* egy וַיִּאָמַר, וַיִּבְרַח, וַיִּבְרַח, וַיִּבְרַח vagy hasonló bevezető formula előtt következik. Ebből a 27 esetből 18-szor YHWH szavának bevezetéséről van szó. A *píszqá'* ilyenkor azzal, hogy a bevezető formulát leválasztja a vers első feléről, külön nyomatékot ad az adott beszédnek, illetve a YHWH szájából elhangzott kijelentésnek. Ez részben a zsinagógai felolvasást segíthette, ugyanakkor a tekercsek és kódexek szövegtípusának elemeként az adott beszédek könnyebb kikeresését is lehetővé tette. Idetartoznak az alábbi ígehelyek:

YHWH-beszéd elején: Józs 4,1; 1Sám 16,12; 23,2; 23,11; 23,12; 2Sám 5,2; 5,19; 7,5; 12,13; 21,1; 24,11; 1Kir 13,19; Ézs 8,3; Ez 3,16; Hós 1,2; 1Krón 11,2; 17,3; 2Krón 34,26.

Bibliai szereplők beszédeinek elején: 1Sám 10,11; 14,12; 14,19; 14,36; 20,27; 21,10; 2Sám 18,2; 21,6; 24,10.

Láttuk azonban, hogy a szövegtípusok jelzésnek is tekinthető 17 *píszqá'*-ból 10 eset ide is besorolható, hiszen az adott versekben a jel szintén egy YHWH-beszéd (8x), illetve bibliai szereplőknek a YHWH nevet is tartalmazó beszéde előtt áll (2x). Így az összes *píszqá'*-ra vetítve már 37 eset tartozik ebbe a kategóriába, ami a teljes előfordulásnak 64%-a, azaz csaknem a kétharmada.

Ez a 37 eset a következő: Num 25,19; Józs 4,1; Bír 2,1; 7,5; 1Sám 10,11; 10,22; 14,12; 14,19; 14,36; 16,2; 16,12; 17,37; 20,27; 21,10; 23,2; 23,11; 23,12; 2Sám 5,2; 5,19; 7,4; 7,5; 12,7; 12,13; 18,2; 21,1; 21,6; 24,10; 24,11; 24,23; 1Kir 13,19; Ézs 8,3; Jer 13,12; Ez 3,16; Hós 1,2; 1Krón 11,2; 17,3; 2Krón 34,26.

IV. Egyebek

A fenti három kategóriába be nem sorolható hat eset a következő: Józs 8,24; Bír 20,18; 2Sám 17,14; Ez 44,15; 2Krón 10,18; 14,7. Ez összesen 10%.

V. Összefoglalás

A *píszqá'* megvizsgált 55–60 esetéből összesen 37 bibliaversben a vers belsejében álló szövegtípusok valamilyen beszéd bevezető formulája előtt áll, s az adott beszéd retorikai kiemelésére szolgál. Ez a teljes előfordulásnak 64%-a, azaz csaknem a kétharmada. Ezekben az esetekben eredetileg valódi bekezdésjelzésekről lehet szó, melyeket azonban a későbbiekben felülírt az eltérő hagyomány, illetve a bibliai szöveg versekre való felosztása.

Más típusú, de valódi bekezdést, azaz egy új tartalmi és gondolati egység kezdetét jelöli a *píszqá'* 8 olyan esetben, ahol a jelenség másképp nem magyarázható – illetve láttuk, hogy a szövegtípusok okokra visszavezethető 17 esetből valójában 3 szintén idesorolható. Ez az összes esetből összesen 11, azaz 19%.

Ha ezt a két kategóriát összeadjuk, akkor kijelenthetjük: a hagyomány által nyilvántartott esetek 83%-ában a *pišqā'* eredetileg igazi bekezdésnek számíthatott, s azokat utólag írta fölül a bibliai szövegek versekre való beosztása.

Ehhez képest a *csak* szövegkritikai jelzésként értelmezhető *pišqā'*k száma 4 (2%). A fenti három kategóriába nem volt besorolható hat eset; ez valamennyi eset 10%-a.

Felhasznált irodalom

- BLAU, L.: Massoretic Studies III–IV, *Jewish Quarterly Review* 9 (1896–1897), 122–144.471–490. = in Leiman, S. Z. (ed.): *The Canon and Masorah of the Hebrew Bible: an Introductory Reader*, New York, KTAV Publishing House, 1974, 623–665.
- COHEN, M. B.–FREEDMANN, D. B.: The Dual Accentuation of the Ten Commandments, in Orlinsky, H. M. (ed.): *1972 and 1973 Proceedings of IOMS* (Masoretic Studies 1), Missoula, Scholars Press, 1974, 7–19.
- GINSBURG, C. D.: *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London, Trinitarian Bible Soc., 1897, utánnymot H. M. Orlinsky előszavával, New York, KTAV Publishing House, 1966.
- GINSBURG, C. D. (ed.): *The Massoreth Ha-Massoreth of Elias Levita. In Hebrew with an english Translation and critical and explanatory Notes*, London, Longmans, 1867, utánnymot N. H. Snaith előszavával, New York, KTAV Publishing House, 1968.
- GRAETZ, H.: Über die Bedeutung der masoretischen Bezeichnung: „Unterbrechung in der Mitte des Verses“, in *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* 11 (1878), 481–503.
- GRAETZ, H.: Nachtrag zu den lückenhaften Versen in der Bibel, *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* 36 (1887), 193–200.
- KASHER, R.: The Relation Between the Pišqah Be'mša' Pasuq and the Division into Verses in the Light of the Hebrew MSS of Samuel [héber, angol nyelvű összefoglalóval], *Textus* 12 (1985), 45–32.
- KUSTÁR, Z.: *A héber Őszövetség szövege – A masszoréta szöveghagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010.
- PICK, B.: The Masoretic Piska in the Hebrew Bible, *Journal of the Society of Biblical Literature and Exegesis* 6 (1886), 135–139.
- PRICE, J. D.: *The Syntax of Masoretic Accents in the Hebrew Bible*, Lewiston, Edwin Mellen Press, 1990, 156–158.
- REUER, M.: *Dividing the Decalogue into Verses and Commandments*, in Segal, B.–Levi, G. (ed.): *Ten Commandments in History and Tradition*, Jerusalem, The Magnes Press, 1990, 291–330.
- SEGAL, M. Z.: On „Pišqā” in the Middle of a Verse [héber, angol nyelvű összefoglalóval], *Tarbiz* 29, 1960, 203–206.
- SPERBER, A.: *A Grammar of Masoretic Hebrew. A General Introduction to the Pre Masoretic Bible*, Copenhagen, Ejnar Munksgaard, 1959.
- TALMON, S.: Pišqah Be'emša' Pasuq and IIQPs^a, in *Textus* 5 (1966), 11–21.

- Tov, E.: Sense Divisions in the Qumran Texts, the Masoretic Text, and Ancient Translations of the Bible, in Krasovec, J. (ed.): *The Interpretation of the Bible. The International Symposium in Slovenia* (Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 289), Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998, 121–146.
- Tov, E.: *Der Text der Hebräischen Bibel. Handbuch der Textkritik*, Stuttgart–Berlin–Köln, Kohlhammer, 1997.